

Kansalaistaidon lyhyt historia

ESITTÄESSÄÄN TÄMÄN ARTIKKELIN kirjoittamista kouluneuvos Erkki Merimaa sanoi, että kansalaistaidon nousu ja tuho voisi olla sille sopiva nimi. Niin se olisi. Kansalaistaidon nousu kaikille yhteiseksi oppiaineeksi oli nopea, sen elämä lyhyt ja tuho täydellinen. Kuulun vainajan lähimpiin omaisiin, sillä tein yhdessä professori Veli Nurmen kanssa hyvin menestyneitä kansalaistaidon oppikirjoja lähes oppiaineen koko lyhyen elinkaaren ajan. Niinpä yritän tässä artikkelissa lyhyesti kuvailla, miten edesmennyt syntyi, miltä se läheltä katsoen eläessään näytti ja jäikö tuolta jotakin arvokasta jälkeenjääneille jaettavaksi.

Tie kansakoulun oppiaineeksi

Samoihin aikoihin tapahtuvilla muutoksilla on yleensä myös samoja syitä. Kansalaistaitoa alettiin opettaa samoihin aikoihin kuin peruskoulun synnytyspoltot muuttivat monin tavoin opettajien toimenkuvaa. Tämän samanaikaisuuden vuoksi kansalaistaitoa pidettiin peruskoulun lapsena, yhtenä kiusana muiden joukossa. Näin ei asia ollut, sillä kansalaistaidon kehto keinui jo vuosia ennen peruskoulun opetussuunnitelman toteuttamista.

Nykyntäkemyksen mukaan vanhaa kansakoulua ohjattiin hyvin modernilla tavalla, sillä säännökset jättivät runsaasti liikkumatilaa opettajille ja paikallisille päätösten tekijöille. Kansakoululain mukaan koulun tuli antaa oppilailleen elämässä tarpeellisia tietoja ja taitoja. Lain 5 § luetteli varsinaisen kansakoulun oppiaineet, mutta niiden lisäksi sai opettaa kahta vapaaehtoista ainetta enin-

tään neljä tuntia viikossa. Vielä väljemmin säänneltiin myös lyhytikäiseksi jäänyttä kansalaiskoulua, jossa pääpainon tuli läheisesti liittyä kotiseudun elinkeinoelämään.

Eduskunnan istunnoissa, opettajien kokouksissa ja maalaisliiton tupailloissa käytiin ajoittain keskustelua, mitä noihin elämässä tarpeellisiin tietoihin ja taitoihin oikeastaan kuului. Yksi havainto oli yli muiden: kielitaitoja tässä tarvitaan. Suurin yksittäinen syy kansakoulun vanhan rakenteen murtumiseen oli kieltenopetuksen puuttuminen. Toisena syynä oli pyrkimys jatkaa oppivelvollisuuskoulua yhdeksänvuotiseksi. Näiden pyrkimysten mahdollistamiseksi valtioneuvosto kouluhallituksen esityksestä asetti 1963 komitean tarkastelemaan, mitä kansakoulun laatikossa ennestään oli ja mitä sinne pitäisi lisätä. Komitean puheenjohtajaksi asetettiin kouluhallituksen kansanopetusosaston päällikkö Urho Somerkivi.

Kouluhallituksen kiinnostus opetussuunnitelman tarkistamiseen oli ymmärrettävää ja vähän myöhäistäkin, sillä ensimmäinen vapaaehtoinen yhdeksäs luokka perustettiin Tampereelle jo 1957 ja sen esikuvaa seurattiin monilla paikkakunnilla. Samalla tavoin myös kieltenopetus oli aloitettu monin paikoin vapaaehtoisena oppiaineena. Sen sijaan kansalaistaidon kehittelyyn ei ollut tällaisia pakottavia syitä, vaan Somerkiven komitea etsi perustelut omatoimisesti. Komitea antoi kolme osamietintöä. Kansakoulun toisen kotimaisen ja vieraan kielen opetussuunnitelma valmistui 1964, kansalaistaidon opetussuunnitelma 1966 ja samana vuonna tuli valmiiksi myös kansakoulun yhdeksännen luokan opetussuunnitelma.

Urho Somerkiveä epäiltiin sen isäksi

On luonnollista, että koulussa annettavan opetuksen tulee vastata yhteiskunnan sen hetkistä kehitysvaihetta. Yhtä luonnollista on, että nopean kehityksen kausina kouluopetus ei pysy muun kehityksen tasalla, vaan jää siitä jälkeen. Toisaalta on huomattava, että koko ikäluokalle yhteisessä koulussa annettavan opetuk-

sen tulisi olla punnittua puhetta. Ei pidä lähteä toteuttamaan tarkoitusperiä, joilla ei ole pitkän päälle pysyvää arvoa. Täten koulun kaikille oppilaille tarkoitetun yhteisen opetusohjelman tulee olla terveellä tavalla konservatiivinen, mutta valmis joustamaan tarvittaessa.

Vuoden 1963 opetussuunnitelmakomitean pitäessä istuntojaan maassa velloi ajoittain kiihkeäksi äitynyt koulutuspoliittinen keskustelu yhtenäiskoulun tarpeellisuudesta. Kansanopetuksen piikkipaikalla istunut Urho Somerkivi oli asiasta hyvin tietoinen, sillä hän osallistui kaikkiin koulunuudistusta valmisteleviin komiteoihin ja toimikuntiin, useimpiin niistä puheenjohtajana.

Koulunuudistuksen ilmapiiri heijastui kansalaistaidon suunnitteluun tarpeena koota uuteen oppiaineeseen sellaiset elämässä tarpeelliset asiat, jotka kansakoulussa näyttivät jääneen kokonaan opettamatta tai liian vähälle huomiolle. Somerkivi kaavaili uudelle oppiaineelle nimeksi elontaitoa. Se kuvasi hyvin aineen ydinsisältöä, mutta käydyissä pohdinnoissa nimi muuttui myöhemmin kansalaistaidoksi. Uuden oppiaineen ensisijaiseksi tavoitteeksi komitea määritteli sellaisten teoreettisten ja käytännöllisten tietojen ja taitojen kehittämisen, jotka johtavat terveen elämän asenteeseen.

Kansalaistaidon sisältö

Opetussuunnitelmakomitea katsoi, että kouluopetuksessa oli jäänyt vähälle huomiolle tai kokonaan sen ulkopuolelle paljon sellaista opetusainesta, joka lisäisi turvallisuutta ihmisen jokapäiväisessä elämässä ja koituisi täten koko yhteiskunnan parhaaksi. Komitea kokosi ja järjesti nämä asiat sekä yhdisti niihin eräitä aikaisemmin keskitetyksi opetettuja aineksia. Täten kansalaistaitoon tuli kuulumaan asioita kahdeksan eri aihepiirin alueelta.

Ensimmäisen kerran kouluhallitus antoi 1931 ohjeita liikenneopetuksen järjestämisestä. Ohjeita täsmennettiin 1954, jolloin kehoitettiin opettamaan liikenneasioita erityisesti ympäristöopin sekä voimistelun ja terveystunneilla. Viisi vuotta myöhem-

min heristeltiin varoittavaa sormea erityisesti pimeällä kulkemisen vaaroista. Somerkiven joukon istuessa kouluhallituksessa suomalaisten kiinnostus autoihin alkoi muuttua teoriasta käytännöksi. Kun auto perheelle saatiin, opittiin sitä vähitellen ajamaankin, mutta sitä ennen ehdittiin mutkaisilla teillä tehdä paljon vahinkoa. Kolareissa kuoli ja loukkaantui ihmisiä moninkertaisesti verrattuna nykyisiin onnettomuuslukuihin. Niinpä komitea sijoitti liikenneopetuksen kansalaistaidon ensimmäiseksi aihepiiriksi. Liikennekasvatusta tuli antaa koulun kaikilla asteilla kuuden oppitunnin verran lukuvuodessa.

Samaan turvallisuuskasvatuksen ryväkseen valikoitui myös muita kouluopetuksessa vähälle jääneistä asioista eli tapaturmantorjunta, ensiapu, palontorjunta ja väestönsuojelu. Tapaturmien torjuntaa perusteltiin vuoden 1965 vahingoilla. Tuona vuonna ilmoitettiin Valtion tapaturmatoimistolle 175 000 tapaturmaa. Kaksi kolmesta niistä oli tapahtunut tavallisille kansalaisille heidän vapaa-aikanaan, joten ne jäivät työtapaturmista annettujen lakien ulottumattomiin.

Myöskään palontorjunta ei kansakouluopetuksessa ollut koskaan keskitetyksi esillä, vaikka sitä sivuavia asioita oli jouduttu käsittelemään eri yhteyksissä. Sen sijaan väestönsuojelua opetettiin sodan aikana kaikissa kouluissa ja paikoin sitä harrastettiin myös käytännössä kaupunkien pommisuojoissa. Puolustusministeri Juho Niukkanen suositteli vuonna 1939 opetusministeriölle lähettämässään kirjeessä väestönsuojelun peruskurssin sisällyttämistä kansakoulun ylimmän luokan opetussuunnitelmaan. Hänen esityksensä tarkoitti noin 10–12 tuntia käsittävää väestönsuojelukurssia. Ohjetta sovellettiinkin sotavuosina, mutta rauhan tultua asia unohtui. Myös myöhemmät opetussuunnitelmakomiteat vaikenivat asiasta.

Terveyskasvatus oli terveysopin nimellä sisältynyt vanhastaan kansakoulun opetussuunnitelmaan. Niinpä ravintoon ja päivittäiseen terveydenhoitoon kuuluvat asiat lankesivat luonnostaan tähän oppiaineeseen. Adoptoidessaan terveyskasvatuksen kansalaistaitoon opetussuunnitelmakomitea teki samalla rajankäyn-

nin terveyskasvatuksen ja luonnontiedollisen aineryhmän välillä. Se katsoi, että elimistön rakennetta ja toimintaa koskevat asiat eli anatomia ja fysiologia olisi liitettävä luonnontiedollisen aineryhmän piiriin poisluettuna sukupuoliasiat, jotka komitea katsoi kuuluvan kansalaistaitoon.

Raittiuskasvatus on aina kulkenut rinnan terveysopin opetuksen kanssa, ja väkijuomien vastustajat ovat löytäneet opettajien keskuudesta runsaasti ututteraa työväkeä. "Emme väkijuomia juo, emme muille suo", runoili Linda Kunnas vanhan kansakoulun suosimassa raittiuslaulussa. Asia ei nytkään kaivannut pitkiä perusteluja, raittiuskasvatusta oli annettava, kannipäitä ei hyväksytty ja sillä selvä.

Käyttäytymisopetuksen velvoite sisältyi kansakoululain 1 §:ään, jossa sanottiin, että kansakoulun tuli kasvattaa siveellisyyteen ja hyviin tapoihin. Vaikkakin kansakoululla aina oli vahva kasvatava vaikutus, ei hyvien käyttäytymistapojen opettamiseen liittyvää ainesta kuitenkaan koskaan koottu, vaan käyttäytymisohjeita annettiin ajankohtaisesti eri tilanteiden yhteydessä. Opetussuunnitelmakomitea perusteli entistä keskitetympää käyttäytymisopetusta sanoen, että kodin kasvattavan vaikutuksen väheneminen asettaa entistä suurempia vaatimuksia koulukasvatukselle.

Yhtenäiskoulun viestinviejät etsivät esikuvansa Ruotsista, mutta kansalaistaito räätälöitiin pääosin kotimaisista raaka-aineista. Ainoan selvän poikkeuksen teki perhekasvatus, joka oli ilmeinen käänös Ruotsin peruskoulun opetussuunnitelmasta vuodelta 1962. Siellä sen nimenä oli familjekunskap. Kun otsikko onnistuttiin kääntämään suomeksi, niin saman tein kopioitiin myös sisältö. Lyhyesti sanottuna perhekasvatuksella tarkoitettiin perhe-elämän viihtyisyyteen ja sopusointuisuuteen liittyvien asioiden opettamista. Tähän yhteyteen komitea sisällytti myös sukupuoliopetuksen.

Sukupuolijuttuja ei suinkaan yritetty tuoda kouluun ensimmäistä kertaa, sillä sama aihepiiri oli ollut esillä usein ennenkin. Ensimmäiset yritykset sukupuoliasioiden liittämistä koulun

opetusohjelmaan tehtiin Helsingissä 1910, jolloin tohtori Karoliina Eskelinen opetti sukupuoliasioita kansakoulutyttöille. Vuoden 1952 opetussuunnitelmakomitea oli periaatteessa täysin asian kannalla, hyvä juttuhan tämä on, mutta käytännön ohjeita ei kuulunut. Päinvastoin, komitea jopa varoitteli opettajia yrittämästään käytännön sovelluksia. "Varsinkin silloin, kun opettajalla ei tässä suhteessa ole omia kokemuksia, on hänen syytä olla varovainen ryhtyessään kokeilemaan." Somerkivikään ei ollut mikään erityinen sukupuoliasioden apostoli, joten esitys aihepiiriin kuuluvista asioista oli hyvin häveliäs ja mitaltaan vähäinen, mutta yritys kuitenkin kunnioitettava.

Johtavien koulupoliitikkojen ja muiden vallanpitäjien ajatuksissa suomalaiset näyttävät tapaturmiin alttiilta kovilta työntekijöiltä, jotka tuhlaavat ansionsa viikonloppuna viinaan ja sortuvat köyhyyteen. Tuhon välttämiseksi kansakoululle oli sen satavuotisen historian kuluessa tuotettu suuri määrä ohjeita säästämissen ihanuudesta. Kouluhallitus esitti 1924 jopa erityistä säästäväisyyskasvatusta ja toivoi, että pankit lahjoittaisivat jokaiselle kansalaiselle viisi markkaa tulevien säästöjen pesämunaksi. Somerkiven komitea oli vahvasti samalla linjalla. Viidennen ja kuudennen luokan oppiaine oli lähes kokonaan taloudellisuuskasvatusta. Tästä huolimatta jo seuraavana vuonna istunut Taloudellisen kasvatuksen komitea moitti Somerkiveä talousasioiden vähätelystä.

Tuntijako ja ensimmäiset oppikirjat

Kansakoulun hajautetun ohjausmekaniikan mukaan opetussuunnitelmakomitea antoi vain suosituksia, joita kouluissa sovellettiin paikallisen viisauden varmassa valossa. Oppiaineiden tuntimääriä ohjaili eniten opettajien kiinnostus ja tarvittavien oppikirjojen saantimahdollisuudet. Tämän tietäen Somerkiven komitea oli suuripiirteisen antelias tuntijakoa kirjoittaessaan. Opetusta oli annettava kaikilla luokilla, sitä enemmän mitä ylemmäksi koulun ikäportaita kiivettiin. Ensimmäisellä ja toisella luokalla kan-

salaistaidon asiat tuli nivoa ympäristöoppiin, mutta kolmannelta luokalta lähtien sitä oli opetettava omana oppiaineenaan, kolmannella ja neljännellä tunti viikossa, viidenneltä luokalta lähtien yhdeksänteen luokkaan saakka kaksi viikkotuntia. Myöhemmän peruskoulun tuntijakotaistelun aikoina tällainen tuntimäärä näytti mahtavalta ja sen kimppuun kävivät oppiaineen kaikki viholliset ja muutamat ystävätkin.

Mutta vielä ei oltu niin pitkällä. Kun komitean mietintö 1966 valmistui, se herätti vain vaimeaa mielenkiintoa, sillä valistunut kansa seurasi peruskoulun kehittelystä käytyä keskustelua. Eniten uuden oppiaineen olisi pitänyt kiinnostaa luokanopettajia, joille uusien asioiden opettaminen heti alkuvaiheessa lankesi, mutta he eivät koskaan lukeneet mietintöjä, vaan odottivat oppikirjoja. Eikä tässä ollut kiirettä senkään puolesta, kun ei ollut vielä asiasta lakiakaan ja ilman selviä pykälä koulussa ei tehty mitään.

Mutta laki tuli vauhdilla ja vanhaan koeteltuun tapaan opettajien kesäloman aikana. Kesäkuun 13. päivänä 1967 eduskunta hyväksyi muutokset kansakoululakiin, jotka velvoittivat opettamaan kansalaistaitoa sekä varsinaisessa kansakoulussa että kansalaiskoulussa. Nyt tuli kiire, sillä säädös velvoitti aloittamaan opetuksen uuden lukuvuoden alkaessa syksyllä.

Kustantamoiden kouluosastot lähtivät ilman epäilyksiä jaloon keskinäiseen kilpaan. Kun kaikilla oli omat tiedustelijansa kouluhallituksen, opetusministeriön ja eduskunnan käytävillä, oppikirjojen tekstejä oli kirjoitettu lähes tasatahtia opetussuunnitelman muotoutumisen kanssa. Otava ja WSOY voittivat kilvan ja toivat käyttöön oppikirjansa kolmatta ja neljättä luokkaa varten, kun koulun alkamisesta oli kulunut muutama viikko. Myöhemmin myös Valistus toi oman osuutensa oppikirjatarjontaan. Ennen pitkää kaikki sarjat täydentyivät myös ylempien luokkien kirjoilla. Tarkimmin kansa luki sukupuoliopetuksen sivuja. Valistuksen työryhmän Kangas-Kansanen-Repo kirjoittama Kansalaistaito 7. päättyi 1976 jopa eduskunnan tutkittavaksi, kun siitä tehtiin kirjallinen eduskuntakysely. Sen ensimmäisenä allekirjoitta-

jana oli kristillisten Impi Muroma. Rauhoittavan vastauksen hallituksen puolesta antoi hyvällä supliikilla opetusministeri Paavo Väyrynen.

Kansalaistaito menestyi heikosti oppiainepörssissä

Opettajien aloitellessa kansalaistaidon opetusta syksyllä 1967 alkoi myös peruskoulun opetussuunnitelman kokeilu. Urho Somerikiven johtama peruskoulun opetussuunnitelmakomitea oli tehnyt kokeilusuunnitelmaa samoihin aikoihin, kun eduskunta käsiteli kansakoululain muutoksia. Itse kokeilu jäi tehtävän laajuuteen nähden mitättömän vähäiseksi korpikoukkaukseksi, sillä se painottui pieniin maaseutukuntiin, eikä kokeilun tuloksia sitten koskaan kunnolla ehditty koota ja järjestää. Kansalaistaidolle kokeilulla oli kuitenkin hyvin suuri merkitys, sillä sen aikana oppiaine joutui ensimmäisen kerran todelliseen olemassaolon testiin eli kilpailuun opetusajasta muiden oppiaineiden kanssa.

Peruskoulun syntyaikoina – ja peitetymmin nykyisinkin – oppiaineiden keskinäisiä suhteita voi verrata osakemarkkinoihin, jossa oppiaineet kilpailivat keskenään. Korkeimmat noteeraukset ja varmimmin opetusaikaa annettiin oppiaineille, joilla oli vanhat perinteet, taustalla vahva aineopettajajärjestö ja sen mukana omat lehdet, meteliä ja myönteistä julkisuutta. Hiljaiset, nynnyt ja aatteellisten ihmisten ryhmät jäivät mopen osille, ja niiltä vietiin sekin vähä merkitys, mitä niillä aikaisemmilta ajoilta oli kenties kertynyt. Kun tämä havaittiin peruskoulukamppailun aikana, kaikki opettajaryhmät riensivät kilvan järjestäytymään ja puolustamaan omia etujaan. Peruskoulun opetusajasta käydyn kiihkeän kamppailun päättyessä kymmentä vuotta myöhemmin erilaisia aineopettajien yhdistyksiä oli jo tasan 30. Myöhemmin luku on vielä kasvanut seitsemällä.

Kansalaistaidolle ei koskaan ehtinyt muodostua omaleimaista aineopettajien ryhmää, joka olisi puhunut sen puolesta. Tämä tosiasia nousi ensimmäisen kerran esille peruskoulun kokeilusuunnitelmaa hyväksyttäessä. Muilla oppiaineilla oli omat ärhä-

kät puolustajansa, jotka vartioivat omaa tonttiaan ja valvoivat naapurien elämää, mutta uudella oppiaineella ei tietenkään sellaista tukea ollut. Ainoa ryhmä, jolle kansalaistaidon tunneilla oli huomattava merkitys, oli vasta 1975 järjestäytynyt Peruskoulun yleisaineiden opettajat ry. Tähän joukkoon kuului enimmästi lyhytikäiseksi jääneen kansalaiskoulun opettajia, joille peruskoulu ei tuonut sopivaa toimenkuvaa. Heistä monet olivat näkyvästi kahakoineet yhtenäiskoulun puolesta ja tulleet samalla sahanneeksi poikki oksan, jolla itse istuivat. Vuosia myöhemmin tämä harmaantunut vanha kaarti sai oikeuden siirtyä eläkkeelle 55 ikävuotta täytettyään. Täten näidenkin veteraanien kiinnostus kansalaistaidon puolustamiseen vähitellen hiipui.

Syrjitty ja kuoliaaksi tallattu

Uuden oppiaineen elämänkaari kääntyi laskuun jo nuoruusvuosina. Valtioneuvoston vahvistamassa peruskoulun ensimmäisessä opetus suunnitelmassa kansalaistaidolle annettiin opetusaikaa yksi viikkotunti kolmannelta luokalta alkaen eli vähennys kansakouluun verrattuna oli 58 %. Pian sen jälkeen yhdeksännen luokan tunti luovutettiin historian ja yhteiskuntaopin opettajille. Puolustuskyvyttömän kimppuun käytiin entistä kiivaammin, kun Urho Somerkivi tyrkittiin syrjään kouluhallituksen johtotehtävistä. Vuoden 1975 säästöpäätöksiin liittyen valtioneuvosto poisti kansalaistaidon luokilta 3 ja 4. Seuraavaksi pienenteli opetusaikaa 1979 kouluhallitus, joka päätti, että kansalaistaitoa tuli opettaa luokilla 3–6 puoli vuosiviikkotuntia ja luokilla 7–8 yksi viikkotunti.

Pienen lisäpiirteen oppiaineen yksitoikkoisesti pienenevään merkitykseen toi 1985 valtioneuvosto, joka pienensi opetusaikaa vain puoli tuntia, mutta määräsi samalla, että kansalaistaidon tunneilla oli annettava myös oppilaanohjausta. Tälle aineyhdistelmälle riitti opetusaikaa luokilla 3–6 yhteensä 2–3 tuntia, yläasteella ei lainkaan. Verrattuna vuoden 1966 tilanteeseen kansalaistaidon opetusaika oli kutistunut kuudesosaksi. Lopullisen nis-

kalauksen antoi 1993 valtioneuvosto päätöksellään, johon ei sisällynyt lainkaan kansalaistaitoa omana oppiaineena, vaan opittavat asiat kehoitettiin liittämään luonnontiedolliseen aineryhmään.

Yrittikö se herätä kuolleista?

Paavo Lipposen toinen hallitus esitti keväällä 2000 peruskouluun ja toisen asteen kouluihin uutta oppiainetta, jonka perusteluihin sisältyi suuri osa niistä näkökohdista, joiden pohjalle kansalaistaito 1966 syntyi. "Terveystieto ja terveystieteiden opetus, turvallisuustaidot ja -valmiudet sekä yleiset yhteiskunnassa toimimisen ja elämänhallinnan kannalta tärkeät tiedot ja taidot ovat jääneet perusopetuksessa liian vähälle huomiolle", valitti hallitus esityksessään eduskunnalle. Tosi on, niinhän siinä oli päässyt käymään. Nyt piti eduskunnan keksiä uusi oppiaine täyttämään tyhjiön, eihän tällä tavalla voi elää.

Tulokas sai eduskuntakäsittelyssä nimekseen terveystieto, ja se sai viestimissä myönteisen vastaanoton, puutteessa kun elettiin. Ristiminen terveystiedoksi ei kuitenkaan ollut itsestään selvää, sillä Historian ja yhteiskuntaopin opettajien Liitto HYOL ry kampanjoi nimeksi kansalaistaitoa ja katsoi sen kuvaavan monipuolisimmin sitä sisältöä, mitä uuteen oppiaineeseen kuuluisi. Liitto todella tiesi, mistä tässä oli kysymys. Sama liitto oli näet se ensimmäinen nurkanvaltaaja, joka vei kansalaistaidolta yhden viikkotunnin ja nimitti sen taloustiedoksi. Liiton toiminta yli kolme vuosikymmentä myöhemmin osoittaa, että oppiainepörsäsi pelaa ja noteeraa hyvin uudellakin vuosituhannella.

Lähteet

Hallituksen esitys eduskunnalle 6.10.2000.

Kansakoululaki 1.7.1957/247.

Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II, nro 3-1952.

Kleio. Historian ja yhteiskuntaopin opettajien liitto HYOL:n
äänenkannattaja nro 2/2000.

Lappalainen, Antti: Peruskoulun opetussuunnitelman syntyprosessi ja peruskoulun johtamisjärjestelmän muotoutuminen. Tutkimuksia 28. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos 1985.

Läroplan för grundskolan. Skolöverstyrelsens skriftserie 60. Andra upplagan. Falköping 1965.

Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I. Komiteamietintö 1970: A4.

Valtioneuvoston päätös 8.2.1985.

Valtioneuvoston päätös 23.9.1993.

Vuoden 1963 opetussuunnitelmakomitean mietintö 1966: A 12.